

تسهیح نسخه ختی!

عمادالدین شیخ الحکامی *

گزیده‌ای از منشآت میرزا محمد مهدی خان استرآبادی، منشی الممالک نادرشاه افشار، به کوشش نصرالله بیات، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳. ۲۱۶ صفحه.

چکیده

میرزا محمد مهدی استرآبادی، از تاریخ‌نگاران و منشیان مشهور دوره نادری و مؤلف آثاری چون درّه نادره و تاریخ جهانگشای نادری است. مجموعه منشآت او با عناوین انشاء الدرر و مخزن الانشاء به صورت سنگی به چاپ رسیده است. در تحریر تازه‌ای که از گزیده منشآت او صورت گرفته، نواقص و اشکالاتی قابل مشاهده است که عبارتند از:

عدم استفاده از نسخه‌های چاپ سنگی و نسخ خطی معتبر و کهن منشآت استرآبادی، عدم ارجاع به منابع معتبر برای نگارش شرح حال استرآبادی و ارائه اطلاعات ناقص و غیر مستدل درباره او، عدم اعمال نشانه‌های ویراستاری و پاراگراف بندی در متن کتاب، در پی هم آوردن اشعار مختلف الوزن و القافیه بدون علامت فاصل، نبود نمایه‌های متعدد (فهرستهای چندگانه واژگان، اصطلاحات و ترکیبات، اشعار، آیات، احادیث، جملات عربی، کتب و...)، وجود اغلاط محتوایی و چاپی فراوان و...

کلید واژه: میرزا محمد مهدی استرآبادی، گزیده منشآت میرزا محمد مهدی خان استرآبادی، انشاء الدرر، مخزن الانشاء.

میرزا محمد مهدی استرآبادی منشی الممالک نادرشاه افشار و مؤلف آثاری چون

*. کارشناس ارشد کتبی‌ها و اسناد دوره اسلامی (مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران).

دوره نادره و تاریخ جهان گشای نادری است. آثار قلمی استرآبادی از همان ابتدا سخت مورد توجه منشیان و کاتبان و دیوانیان قرار گرفته و در کنار آثار دیگری چون منشآت قائم مقام و میرزا احمد گروسی و... در قالب کتبی چون مخزن الانشاء و ترمثل به کتاب درسی تبدیل شد و نسخه‌های فراوانی از آن به صورت خطی و چاپ سنگی دست به دست گشته و مورد استفاده و تقلید دیوانیان و محضرداران قرار گرفت.

مصحح محترم در مقدمه آورده‌اند: «آنچه تاکنون از منشآت وی به جای مانده یا چاپ شده، به صورتی مغلوط و نارسا و ناقص است» (ص ۵) و لابد تلاش کرده‌اند نسخه‌های منتقح از این اثر ارائه دهند، اما با وجود چندین نسخه خطی و چاپ سنگی از این اثر و از جمله نسخه مستقلی از منشآت استرآبادی به نام انشاء الدرر (چاپ سنگی ۱۳۲۴ ق) که می‌توانست این اثر را به تصحیح علمی و روشمند مبدل سازد، حتی اشاره‌ای به نسخه اساس تصحیح حاضر نشده و تنها با توجه به اشاره‌ای که در مقدمه به چاپ سنگی مخزن الانشاء (دارالطباعه آقا سید مهدی، ۱۳۱۶ ق) شده است، می‌توان دریافت که ظاهراً همان نسخه (که به خوش خط بودن آن نیز اذعان شده) مبنای چاپ حاضر قرار گرفته است. تصحیح و یا کوشش حاضر تنها منحصر به رونویس و یا تایپ مستقیم از نسخه چاپ سنگی و افزودن مواردی است که بنا به اذعان مصحح در پیش گفتار:

ویراستار توانای این کتاب، آقای سید احسان موسوی خلخالی، جملات عربی، از جمله آیات و احادیث را تفکیک و ترجمه کرده‌اند و معانی پاره‌ای از کلمات و تعبیرات دشوار متن را یافته‌اند و مواردی را که معنای درستی برای آنها نمی‌توان یافت، با نشانه پرسش مشخص کرده‌اند.

بگذریم از این که در اثر چاپ شده، هیچ آیه و حدیثی ترجمه نشده، و احادیث و جملات عربی هم از هم تفکیک نشده‌اند، اما این سؤال اساسی پیش می‌آید که نقش مصحح محترم در این اثر، غیر از مقدمه‌ای در شش صفحه و دو صفحه تکرار مطالب مقدمه در پایان کتاب با عنوان «پایان سخن» چیست؟ مقدمه‌ای انشایی که تنها با استفاده از سه منبع نگارش یافته. اطلاعات ارائه شده در مقدمه بسیار ناقص و غیر مستدل است. برای مثال، برای تعیین سن میرزا مهدی آورده‌اند:

از کمال و انسجام و پختگی نثر منشآت وی چنین برمی‌آید که میرزا در روزگار به قدرت رسیدن نادر به سال ۱۱۴۰ ق حدود ۵۰ سال داشته است (۱؟)».

مصحح محترم برای ارائه اطلاعاتی منسجم حتی زحمت رؤیت مدخل استرآبادی در دایرة المعارف بزرگ اسلامی را هم که سالها پیش منتشر شده، به خود نداده‌اند.

ویرایش کتاب

بدیهی است اگر هدف از انتشار متتهای متکلف و مصنوع، آن هم از مؤلف درّه نادره، استفاده عموم پژوهندگان و دانشجویان باشد، استفاده از علائم ویرایشی و پاراگراف‌بندی متن و دقت در فاصله میان حروف و کلمات از واجبات امر است. اما جالب آنجاست که امساک بسیاری برای استفاده از نقطه و ویرگول صورت گرفته است. برای نمونه در دو صفحه دیباچه کتاب، که هر سطر آن نیازمند چندین علامت ویرایشی است، تنها از ۴ ویرگول و یک نقطه استفاده شده است. و این لابد بدان معناست که تمام دیباچه یک جمله بیش نبوده است.

پاراگراف بندی یک متن کهن نیز، از اولین نشانه‌های درست فهمیدن و درست فهماندن متن است. در ۲۰۰ صفحه متن کتاب (غیر از مواردی که ابیاتی در متن آمده و خود به خود باعث تفکیک متن می‌شود) تنها در ۲۲ مورد، توسط مصحح و یا ویراستار، پاراگرافی ایجاد شده است. یعنی تقریباً هر ۱۰ صفحه یک پاراگراف. اما جالبتر آن است که از این ۲۲ مورد، دست کم در ۱۲ مورد بندهای ایجاد شده به غلط انجام شده، (صفحات ۶۱، ۶۶، ۸۲، ۸۳، ۹۱، ۹۳، ۹۷، ۱۲۷، ۱۳۷، ۱۷۶) و به دلیل فهم نادرست متن، وسط جمله بریده شده و ادامه مطلب در ابتدای بند بعد آورده شده است. بی‌توجهی به معنای متن، باعث ایجاد خطاهای دیگر نیز شده است، از جمله تکرار شدن متن دیباچه در وسط صفحه ۲۰ کتاب و خلط با دیباچه دوم. و یا یکی شدن و چسبیدن وقف‌نامه صحیفه سجادیه به وقف‌نامه قرآن (سطر ۷، ص ۹۸).

در پی هم آوردن اشعار مختلف الوزن و القافیه در این گونه نوشته‌ها بسیار عادی و معمول است، اما ظاهراً ناآشنایی دست اندرکاران محترم با قافیه و اوزان عروضی باعث شده است تا در اکثر مواردی که دو یا چند بیت شعر با وزن و قافیه متفاوت در متن ذکر شده است، همه اشعار، پشت سر هم، بدون علامت فاصل و به صورت یک شعر تایپ شود. (نک: صص ۳۵، ۳۷، ۵۰، ۶۸، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۵۷، ۱۷۷، ۱۹۶). در مواردی نیز شعرهای ذکر شده در میان جملات متن، تشخیص داده نشده‌اند. (نک: صص ۱/۴۲، ۵/۱۱۷، ۹/۱۲۱، ۲/۱۳۰، ۷/۱۵۷، ۶/۱۷۴، ۱۰/۱۹۷).

نمایه‌ها

مسئلاً برای چنین متونی، داشتن فهرستهای چندگانه وازگان، اصطلاحات و ترکیبات، اشعار، آیات، احادیث، جملات عربی، کتب و... از ضروریات کار تصحیح است. اما از این میانه تنها نمایه‌ای مشترک از اسامی کسان و جایها آمده است که متأسفانه بسیار سرسری تهیه شده و بسیاری از اسامی اشخاص و اماکن متن را دربر نمی‌گیرد. برای مثال، نامهای: نعمان بن منذر، بابا صادق (ص ۱۳۶)، یاقوت و یوسف (ص ۱۶۳)، بلده ساری و علی آباد (ص ۱۶۷)، میرزا محمد هادی (ص ۱۷۵)، یعقوب، یونس، ایوب (ص ۱۷۹)، قوام الدین محمد (ص ۱۸۳)، سنایی غزنوی (ص ۱۸۵)، بارفروش و فرح آباد و اشرف و آمل و ساری و مشهدسر و نور (ص ۱۹۳) و... در فهرست نیامده‌اند. بدیهی است نیابردن فهرست اعلام، که در کار انتشار کتاب در دنیای امروز، گناهی نابخشودنی است، از آوردن فهرستهای نادرست بسی بهتر است، چرا که دست کم مراجعه کننده را از نبودن نام مورد نظر در متن کتاب مطمئن نمی‌کند.

برای کوتاه شدن این نوشته، برخی از مطالب فهرست‌وار آورده می‌شود:

۱. برای گزیده بودن مشآت که بر جلد کتاب ذکر شده، هیچ توضیحی نیامده است.
۲. برای برخی موارد روشن، علامت سؤال گذاشته شده است، و برای برخی کلمات توضیح غلط ذکر شده است.

۳. اگرچه ظاهراً برای نشان دادن نام سوره و شماره آیه تلاشی از سوی ویراستار محترم صورت گرفته است، اما در موارد بسیار نیز آیات تشخیص داده نشده‌اند. (مثلاً ۵ آیه در ص ۴۸).

۴. تشدیدها در اکثر موارد نابجا گذارده شده‌اند.

چند نمونه از اغلاط غیرتایپی متن: (علامتهای سؤال از مصحح و ویراستار محترم است)

کردن خوبان	گردن خوبان	۴/۱۵ و ۲۷/۲۰
رقم رسد	رقم زنند	۸/۱۵
عناول؟	عنادل	۲۱/۱۹
پرساخته؟	پرساخته	۱۰/۲۱
بنالت	بنالت	۱۲/۲۳

۷/۲۳	تحف تحیات	تحف و تحیات
۱۳/۲۴	بهاداران	بهاداران
۱۷/۲۴	جبهه سایی	جبهه سالی؟
۱۶/۲۴	خیریت اقتران	خیریت اقتران
در همه موارد	نقاوه	نقاده؟
۵/۳۲	سده سنیه	سدسنیه؟
۳/۴۱	صدق اتمای	صدق اتمای
۱۸/۴۴	هژیر نظیر	هژیر نظیر
۲۱/۴۶	اقتضاء	اقتضار؟
۱۱/۵۵	خلافت نشان	خلافت نشان
۱۶/۵۴	ماصدق	ما؟ صدق
۷/۶۳	تزویج بهیج	تزویج به هیج؟
۱۳/۶۳	سینه	سنیه
۴/۶۴	گشاد	کشاد
۷/۶۷	فحاوی	فحاوی؟
۱۲/۶۸	اسره حبشی	اسوه حبشی
۳/۷۰	الجلالت	اجلات
۶/۸۳	تاردین	یاردین؟
۵/۸۹	تینه	تینه؟
۲۴/۹۱	صخره صمنا نتابد	صخره صمانتا؟
۱۷/۹۳	به حدی	نجدی
۱۳/۹۴	از ناز بر نالی خفته	از ناز بر نالی؟ خفته
۱۱/۹۴	شکوفه از فرط شکفتگی	شکوفه از فرط شکفتگی؟
۱۲/۹۵	از اوج نوا هر بی نوایی	از اوج نوا هر؟ بی نوایی
۱۶/۹۸	انجیل با تبجیل	انجیل ما تبخیل؟
۹/۱۰۱	بر و دوش	بر و دوش؟
۱۸/۱۰۴	ذهبیه	ذهنیه
۸/۱۰۷	هدایت الامه	هدایت الاته؟

۳/۱۱۰	بلامسأهت	یلامسا؟ همت
۷/۱۱۱	در وقت حصاد عملها	در وقت حصاد علمها؟
۸/۱۱۱	وقف صحیح شرعی	وقف صلح شرعی
۸/۱۱۱	قراء مزبور	قرار مزبور
۸/۱۱۱	ربیع	ربیع
۱۳/۱۱۴	آیه وافی هدایه	آیه دافی؟ هدایت
۲۴/۱۱۴	سوء نیت	سوانیت؟
۹/۱۱۵	کاپتره	کلپره
۲۳/۱۱۵	لعنت نامه	لعت نامه
۱۳/۱۱۸	رنج و عنای	رنج و غبا؟
۱۴/۱۱۸	اغصان و افنان	اغصان و اقبان
۸/۱۳۰	باقوام و مستقیم باد	به اقوام و مستقیم باد
۲۱/۱۳۱	سوء ادب است	سور؟ ادب است
۲/۱۳۵	لوازم تبجیل	لوازم تبخیل؟
۲/۱۴۴	من التعتت والتویخ	من التعیّت؟ والتویخ
۷/۱۵۰	نهایت تغریه	نهایت تعزیه
۱/۱۵۱	مرحمت شیم	مرحمت سیّم؟
۶/۱۵۱	صدق نبوش	صدق نبوش
۱۹/۱۵۲	گل آلوده	کلّ آلوده
۱۵/۱۶۱	گو مشو!	کومشو؟
۹/۱۶۶	بوس و کنار ساقی	نوش و کنار ساقی
۶/۱۶۷	خلّت ختامه	خلّت ختانه
۶/۱۷۱	ابهت	انهب؟
۳/۱۷۲	فخامت و نبالت	فخامت و منالت
۱۴/۱۸۴	نقیر و قطمیر	نقیر و قطمیر
۱۲/۱۹۴	گیس و شارب	کیس و شارب
۱۵/۱۹۷	به بزم وصال و ارم جمال	بیرم؟ وصال و ارم جمال
۱۲/۲۰۰	عنایات بی غایات	عنایات بی فایات؟